

'KAPITALISME' OP HET PLATTELAND:
DRIE CASE-STUDIES UIT
DE 18E EEUW IN DE STREEK VAN VERVIERS

Het geld speelde tijdens het Ancien Régime op het platteland praktisch geen rol.¹ Rond dit axioma, dat zeker voor de 17e eeuw gold,² is een beeld ontstaan over de boer van de moderne tijd. De magere inhoud van zijn kleine wollen kous bestond hoofdzakelijk uit kopermunt van geringe waarde; het werd slechts gebruikt voor betalingen aan de fiscale administratie of voor enkele zeldzame handelstransacties. De ruilhandel overheerste; geldgebrek was regel. De weinig volwaardige, klingende muntstukken, verdwaald op het platteland, vloeiden spoedig terug naar de stad, die niet veel beter was bedeed.³

Het stelselmatig toevlucht nemen tot kredieten in welke vorm ook (grondrenten, consumptief krediet enz.), zelfs het op grote schaal creëren van renten, heeft niet geleid tot het dempen van de steeds groter wordende put.

Het groeiende plattelandsproletariaat,⁴ het ontbreken van elke reële mogelijkheid tot economische groei⁵ of technische ontwikkeling vormden slechts twee van de meest opvallende gevolgen van deze toestand.

Afwijkend door zijn grondgebruik — hoofdzakelijk weiden — alsook door de structuur van de landbouw, die het kleine grondbezit bevorderde, weigerde het Land van Herve zich te conformeren aan de algemeen geaccepteerde norm die als kenmerkend wordt beschouwd voor

¹ Meuvret, J., 'Circulation monétaire et utilisation économique de la monnaie dans la France du XVIe et du XVIIe siècle', in: *Etudes d'histoire moderne et contemporaine*, 1947, pp. 15-28, heeft betrekking op deze problematiek, evenals een ander artikel van dezelfde schrijver: 'Circuits d'échanges et travail rural dans la France du XVIIe siècle', in: *Studi in onore di Armando Saperi*, Milan 1957, tome II, pp. 1129-1142.

² Goubert, P., *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730*, Paris 1960, stelde een soortgelijke toestand vast als door J. Meuvret beschreven.

³ Braudel, F., *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle*, Paris 1979, t. I, pp. 411-13, ontrafelde de eerste golf van geldarmoede, waaraan veel steden rond de Middellandse Zee schenen te lijden.

⁴ Onlangs verschenen werken van M. Morineau uitten zich ook in die zin. Daartoe kan men zich onder meer oriënteren op de louter economische gedeelten van 'Allergico-cantabile', in: *Annales Economies, Sociétés, Civilisations* (A.E.S.C.), 36, 1981, pp. 636-657.

⁵ Morineau, M., *Les faux-semblants d'un démarrage économique: agriculture et démographie en France au XVIIIe siècle*, Paris 1971, pp. 68-72.

West-Europa in die tijd: gebruik van het geld was er niet zeldzaam. Wanneer een landbouwer een grondstuk of een boerderij kocht, geschiedde de betaling, in tenminste 10 à 15 van de voorkomende gevallen, in baar geld met een goede gangbare waarde.⁶

Alleen al in de Ban van Herve werd in de 18e eeuw ongeveer tien miljoen gulden gebruikt voor het scheppen van renten;⁷ 60% werd onmiddellijk in goede munt geleverd. Bovendien werd dit 'goede' geld, dat in die streek en in die tijd kennelijk helemaal niet zo zeldzaam schijnt te zijn geweest als men wel placht aan te nemen, niet op het platteland gebracht door een of andere groep financiers of door stedelijke handelaren of bezitters: sedert het midden van de 17e eeuw is 80% van de geldschieters van lokale afkomst.⁸ Vanzelfsprekend zijn het niet allemaal landbouwers, maar stuk voor stuk bewoners van het platteland in de engste zin van het woord.⁹

Deze uitzonderlijke situatie roept een reeks vragen op: waarom was dit zo? Hoe heeft deze ontwikkeling zich voltrokken? Tevens vraagt men zich af, wat nu kenmerkend is voor de personen die dit systeem hebben ontwikkeld en er gedeeltelijk ook van profiteren, namelijk de kredietverstrekkers.

Wie behoorden tot die categorie? Waar kwam het geld vandaan, waarover zij beschikten? Hoe beheerden zij hun geld? Hielden ze er een beleggingspolitiek op na? Welk deel van hun bezittingen en van hun vermogen gebruikten zij daarvoor? Al deze punten zouden we hier willen onderzoeken.

⁶ In de Ban van Herve (B.H.) beliep het percentage van het bedrag in baar geld, dat men in de 18e eeuw bij aankoop van een onroerend goed moest betalen, de volgende hoogte:

per 10 jaar	omvang (%)	per 10 jaar	omvang (%)
1700-09	8,59	1750-59	10,42
10-19	14,94	60-69	20,24
20-29	19,22	70-79	29,68
30-39	15,31	80-89	13,48
40-49	11,44		

⁷ Servais, P., '*La rente constituée dans le ban de Herve au XVIIIe siècle*', Bruxelles 1982, p. 106.

⁸ Ruwet, J. en Servais, P., '*La rente foncière au pays de Herve (XVIIe – début XVIIIe siècle)*', in: *Annales de la Fédération archéologique et historique, congrès de Malmédy*, Liège 1976, pp. 99-111.

⁹ Servais, P., op-cit., onder andere pp. 269-272, tracht gedeeltelijk dit mechanisme te bewijzen.

De voor dit onderzoek beschikbare bronnen zijn natuurlijk zeer talrijk en buitengewoon omvangrijk. Allereerst de overbekende en veelgebruikte gegevens, waarvan er ook in de streek waar onze aandacht naar uitgaat, een aantal werd aangetroffen: op regelmatige tijdstippen werden door de plaatselijke of regionale overheden tellingen gehouden met fiscale oogmerken.¹⁰ In de Ban van Herve treft men ze aan in de jaren 1666, 1684 en natuurlijk in 1782.¹¹ Deze documenten sommen per hoofd van een gezin de onroerende goederen op, waarvan niet alleen de aard en de oppervlakte werden geïnventariseerd, maar ook de lasten die op deze goederen drukten. Ook werd vermeld wie inkomsten uit deze goederen verkreeg en tenslotte wat de eigenaar van de in de telling opgenomen goederen ontving. Deze documenten hebben een hoge graad van betrouwbaarheid, tenminste indien men van stonde af aan rekening houdt met de daaraan inherente beperkingen. Men moet rekening houden met de controle, die de opsomming van verschuldigde lasten en hun begunstigen mogelijk maakt, alsook met het eigenbelang van betrokkenen, die de hoogte van hun belastingen zagen verminderen naar rato van de te betalen rente, zelfs nadat de heffingen aangepast waren vanwege ontvangen rente.¹²

Notariële archieven worden sinds lang als bron gebruikt:¹³ hoewel deze vaak heel grote verwachtingen wekten,¹⁴ was de omvang van die archieven vaak reden tot teleurstelling.¹⁵ In ons geval verdienden echter

¹⁰ Men vindt ze o.a. terug voor de gemeenschappen van Cheratte (Archives d'Etat Liège (A.E.L.), Cours de Justice, Cheratte, 78), St. Maartensvoeren (Rijksarchief Hasselt (R.A.H.), Cours de Justice, St. Maartensvoeren, 44), Hombourg (A.E.L., Cours de Justice, Hombourg, 61), Mortier (A.E.L., Cours de Justice, Mortier, 59), enz.

¹¹ A.E.L., Cours de Justice, B.H. 418-419, et Duché de Limbourg, 591-593 en 651.

¹² Ruwet, J. en Servais, P., op-cit., p. 102.

¹³ Hier volgen enkele voorbeelden waarbij gebruik is gemaakt van dezelfde documentatie. Testamenten werden bestudeerd door: Vovelle, M., *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*, Paris 1973 en Aboucaya, C., *Le testament lyonnais. De la fin du XVe siècle au milieu du XVIIIe siècle*, Paris 1961. Huwelijksvereenkomsten door: Daumard, A. en Furet, F., *Structures et relations sociales à Paris au milieu du XVIIIe siècle*, Paris 1961. Huurovereenkomsten door: Verrassat-Herren, B. en Le Roy-Ladurie, E., 'La rente foncière autour de Paris au XVIIe siècle', in: *A.E.S.C.*, 1968, pp. 541-555. De protocollen zijn ook te beschouwen als bronnen voor het taalgebruik en werden als zodanig veelvuldig gebruikt voor de streek van Luik-Stavelot door Prof. Remacle.

¹⁴ Baehrel, R., *Une croissance. La Basse Provence rurale, fin du XVIe siècle – 1785. Essai d'économie historique, statistique*, Paris 1961, p. 63.

¹⁵ Hauser, H., *Recherches et documents sur l'histoire des prix en France de 1500 à 1800*, Paris 1936, p. 10.

niet alle documenten evenveel aandacht. In feite waren voor ons onderzoek alleen die documenten van belang, die betrekking hadden op verdelingen, testamenten, benevens inventarissen en verkooplijsten van roerende goederen, die tezamen niet alleen een globaal overzicht opleveren van het aantal bezittingen van een individu, maar ook van de aard van het bezit. De algemene karakterisering van deze documenten is genoegzaam bekend.¹⁶ Het is hier de geijkte plaats om de nadruk te leggen op de bijzondere kenmerken van inventarissen en boedellijsten van roerende goederen.¹⁷ Terwijl het verplicht was bij elke erfenis, waarbij minderjarigen waren betrokken – in de 17e en 18e eeuw een veelvuldig voorkomend verschijnsel – een boedelbeschrijving van roerende goederen op te stellen,¹⁸ was het ook in andere gevallen tamelijk gebruikelijk een dergelijke lijst op te maken, ook al zou men – gezien het aantal overgeleverde lijsten van de laatste soort – niet zo snel overwegen een dergelijke conclusie te trekken.

Het aantal bewaard gebleven documenten uit de 18e eeuw betreffende het Land van Herve in zijn geheel, wordt geraamd op ongeveer 10.000. Dit aantal omvat waarschijnlijk slechts een/derde deel van al de inventarissen die in dit gebied en in de genoemde periode zijn vervaardigd.¹⁹ Er bestaan verschillende soorten boedelbeschrijvingen; men

¹⁶ Zie bijvoorbeeld Servais, P., 'L'activité notariale, indice de vie économique et d'attitude sociales', in: *Annales de la Fédération archéologique et historique de Belgique*, 1974, Sint-Niklaas 1975, pp. 141-144.

¹⁷ De bibliografie omtrent dit onderwerp is de laatste tijd aanmerkelijk omvangrijker geworden. Behalve het werk van Baulant, M., 'Niveaux de vie paysans autour de Meaux en 1700 et 1750', in: *A.E.S.C.*, 1975, pp. 505-518, verdienen de zeer belangrijke inventarisaties vermelding van Van der Woude, A. en Schuurman, A. (ed.), *Prolate Inventories. A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural development*, Wageningen 1980.

¹⁸ Sohet, *Instituts de droit*, Bouillon 1772, boek I, t. 72, p. 12.

¹⁹ De overlevering van inventarissen en verkooplijsten van roerende goederen en hun aantal hangen nauw samen met de mate van aanwezigheid van bewaard gebleven notariële archieven. Voor de Ban van Herve van 1700 tot 1789 telt men er 1.725, te weten een gemiddelde van 19,16 per jaar. Dit gemiddelde evolueert per decennium, namelijk van 5 per jaar tussen 1700 en 1709, tot 26 per jaar tussen 1740 en 1749, ja zelfs tot 30 per jaar tussen 1780 en 1789. In deze drie periodes vertegenwoordigen de inventarissen en verkooplijsten van roerende goederen respectievelijk 1,30%, 3,80% en 4,10% van het totaal der ingeschreven acten. Rekening houdend met een verliespercentage, dat kan worden geschat op $\pm 20\%$, en met het bevolkingscijfer, komt men tot een gemiddelde van 1,5 inventaris en verkooplijst van roerende goederen per 1.000 inwoners. Overeenkomstige cijfers leverden een peiling op in de gemeenschappen van Argenteau, Dalhem, Feneur, Mortier, Richelle, St. André, St. Remy, Trembleur enerzijds en Beyne-Heusey, Chaudfontaine, Chênée, Fléron, Forêt, Magnée, Romsée en Vaux-Chèvremont anderzijds.

treft niet alleen globale inventarisaties aan, maar ook — naar de aard der goederen — zeer gedetailleerde inventarissen. Bij gebrek aan een juiste taxatie door een deskundige volgt, in 80% van de gevallen, openbare verkoping. Op de lijsten van deze verkopingen verschijnen achtereenvolgens alle in de inventaris genoemde posten. Tezamen met de verdelingen, die zich doorgaans beperken tot onroerende goederen en (lijf)rentes (jaargelden) — zowel actieve als passieve — vervolledigen bovengenoemde documenten het beeld van het onderhavige erfgoed,²⁰ ofschoon ze, evenals de verdeling of de tellingen, steeds weer een statisch beeld opleveren.

Dat beeld kan, dank zij de schepenboeken, althans ten dele enigszins dynamisch worden gemaakt. Immers, zowel in het hertogdom Limburg als in het gehele gebied van de Zuidelijke Nederlanden — of het nu onder Spaans of onder Oostenrijks bewind stond — benevens in het prinsbisdom Luik, was registratie bij het gerechtshof voorgeschreven als eerste vereiste, alvorens iemand een erfgoed wettelijk kon verwerven.²¹

Welnu, de wettelijke bepalingen betreffen niet alleen de toewijzing van onroerend goed, maar tevens het 'vaststellen' van hetgeen onder onroerend goed te verstaan is, alsmede de overdracht en de wederverkoop — op welke manier dan ook — van schuldvorderingen op middellange of op lange termijn, met andere woorden de vastgestelde rentepercentages. Een gedegen analyse van deze schepenboeken, dat wil dus zeggen van de administratie van erfgoederen — zowel roerend als onroerend —, maakt het mogelijk onderzoek te doen naar de rente, die per slot van rekening de belangrijkste vorm van krediet was op het platteland.²²

Het verdient aanbeveling het onderzoekterrein zo nauwkeurig mogelijk af te bakenen om niet in een mer à boire te geraken, ook al heeft men tegenwoordig de beschikking over de ongekende mogelijkheden van de moderne informatieverwerking. De analyse van de drie navolgende casus moge daartoe een adstructieve hulp zijn.

De eerste casus — in chronologische volgorde — is ontegenzeggelijk de beroemdste.²³ Simon Debossé werd geboren in 1627 te Chainoux, gele-

²⁰ Voor het gebruik van dit type zie bijvoorbeeld: Deckers, J., 'Fortunes Liégeoises au XVIe siècle', in: *Bulletin d'Institut Archéologique de Liège*, 1973, pp. 87-103.

²¹ 'Coutumes du duché de Limbourg', uitgegeven door Casier, C. en Crahay, L., Bruxelles 1889, p. 98, titel IV, alinea 1.

²² Servais, P., 'La rente constituée', blz. XIII-XVII.

²³ Delatte, I., 'Simon De Bosse (1627-1705)', in: *Bulletin de la Société verviétoise d'archéologie d'histoire*, 1956, pp. 59-68.

gen in de Ban van Herve, als telg van een geslacht van kleine, om niet te zeggen te kleine landbouwers. Zijn vader was gedwongen een nieuwe bron van inkomsten te zoeken om zichzelf en zijn kroostrijke familie van een enigszins behoorlijk bestaan te verzekeren. De lakenhandel bood hem een goede bestaansmogelijkheid. Zijn zoon betrad hetzelfde pad, althans – voorzover bekend – sedert het jaar 1665. De staat van zijn bezittingen uit 1682²⁴ getuigt van het welslagen van al zijn ondernemingen. Deze lijst vermeldt allereerst een huis met hof en stal, benevens twee weilanden, verworven uit de erfenis van Gerard Mathy; het geheel besloeg een oppervlakte van vier bunder, een morgen en vijf kleine roeden, met een opbrengst van naar schatting 45 daalders per bunder.²⁵ Daarnaast bezat hij een weiland ter grootte van één bunder en een kleine tuin ter grootte van tien roeden, ‘die hem toekwamen uit het bezit van zijn echtgenote’. Het inkomen uit dit bezit bedroeg 35 daalders per bunder. Als derde post vermeldt de lijst twee stukken uit de gemene gronden, tezamen één bunder en 190 kleine roeden, die hem een inkomen van 24 daalders per bunder opleverden. De vierde post bestond uit een nieuwe ontginning die zeven bunder en 128 kleine roeden omvatte, gesplitst in drie gedeelten weiland en één gebouw; de inkomsten uit dit bezit beliepen 36 daalders per bunder. De vijfde post tenslotte bestond uit grasland, een weide afkomstig uit gemeenschappelijk bezit en door Debosse verworven uit een openbare verkoping op bevel van de overheid; dit bezit besloeg een oppervlakte van twee bunder en 346 kleine roeden, terwijl het inkomen daaruit 30 daalders per bunder bedroeg. Het totale inkomen uit al deze bezittingen bedroeg naar schatting 636,5 daalders of ongeveer 1.034 gulden. Vanwege een aantal schuldvorderingen moet echter een correctie in dit cijfer worden aangebracht. De eerste categorie vorderingen is passief. In totaal achtien te betalen schulden, tot een totaalbedrag van 208,5 daalders, ongeveer 339 gulden. De tweede categorie schuldvorderingen is actief en beloopt in totaal 22 posten, ofwel 252,75 daalders, hetgeen gelijk staat aan 401 gulden. Het globale inkomen uit onroerende goederen en uit de rentes op schuldvorderingen bedraagt in zijn geheel 1.096 gulden, waarbij de actieve vorderingen meer dan 36,5% van dit bedrag uitmaken, kortom zij zijn van aanzienlijk belang. Zij zijn des te belangrijker omdat men daaraan ook nog die schuldvorderingen moet toevoegen,

²⁴ A.E.L., Cours de Justice, B.H., 419-420-421.

²⁵ Verworven op 30 april 1665, A.E.L., Cours de Justice, B.H., 79, f°309.

die slechts in de vorm van een betalingsverplichting zijn aangegaan²⁶ en die vorderingen die, hoewel rentedragend, niet in onze bronnen voorkomen omdat zij betrekking hebben op goederen, die buiten de Ban van Herve liggen.²⁷ De manier waarop deze goederen zijn verworven, is echter van meer belang dan het bedrag aan geld dat ze opleverden. De acte van 3 september 1692 – één schakel uit een hele keten – is in dit opzicht uitermate verhelderend.²⁸

Alexandre Rahier, meester hoedenmaker en burger van Herve, bekende in dit document een schuld te moeten inlossen ter grootte van 736 gulden en 8,5 stuivers, 'voor aan hem door Simon Debosse verkochte en op krediet geleverde wollen stoffen'. Laatstgenoemde wordt hier aangeduid als 'handelaar uit Chaineux'. Rahier verplichtte zich hem jaarlijks gedurende acht jaar een bedrag van honderd florijnen te betalen en hij zette zijn goederen in als onderpand voor de juiste naleving van dit contract, zonder dat er evenwel sprake is van het betalen van enige rente. Hetzelfde kan men concluderen uit een acte, gedateerd op 1 juli 1694.²⁹ In dit document verklaarde Jean Colla Xhachau, bijgenaamd 'de IJzeren', koopman en burger van Herve, aan Simon Debosse een bedrag van 430 gulden verschuldigd te zijn 'op grond van wisselbrieven en tegen betaling van de onkosten bij vertraging in de betaling'. Hier is al evenmin sprake van het betalen van rente om de schuld aan te zuiveren, maar hier is in elk geval wel de betaling van rente geregeld voor een bedrag dat boven de oorspronkelijke vordering uitgaat en waarin Simon Debosse 144 gulden bijdraagt, een som die weer overeenkomt met de te betalen hogere rentetoeslag en die uitbetaald wordt in Spaanse 'pattacons': in beide gevallen maakt de handelsactiviteit van de betrokkenen het mogelijk om een wettige lokale betalingsregeling te gebruiken, waarbij men niet voortdurend opnieuw geldbedragen hoef-

²⁶ Bijvoorbeeld A.E.L., Cours de Justice, B.H., f° 343 en 344, waarin twee verplichtingen voorkomen: de ene van 560 gulden en 8 stuivers, de andere van 12 daalders. Het scheppen van een rente door de gemeenschap van de Ban van Herve met een kapitaal van 15.680 gulden tegen 6,25% interest komt niet voor in de opgave van 1682, niettegenstaande het belang er van, uitsluitend omdat de inschrijving (die enkel het werkelijk recht opent) eerst plaats vond op 9 juni 1684, terwijl de acte reeds op 9 september 1679, A.E.L., Cours de Justice, B.H., 90, f° 176 V, was gepasseerd.

²⁷ Bijvoorbeeld de overeenkomst die door Delatte werd opgemerkt, op-cit., p. 63.

²⁸ A.E.L., Cours de Justice, B.H., 96, f° 326. Hij voegt er een belangrijk aantal overeenkomsten aan toe, zoals werd opgemerkt door Delatte, op-cit., pp. 61-62.

²⁹ A.E.L., Cours de Justice, B.H., 96, f° 92.

de te betalen, maar kennelijk ook zonder dat het gebruik van klinkende munt ook maar in het minst wordt uitgesloten.³⁰

De stroom van liquide middelen volgt in dit geval dus precies de tegenovergestelde weg dan elders: uit de internationale en interregionale handel vloeit geld naar het platteland en niet andersom. Dat wordt onomstotelijk bewezen door de financiële operaties van Simon Debosse in dat ene kleine gebied, de Ban van Herve! Van 1681 tot 1686 wist hij zijn bezittingen te ontlasten van schuld tot een bedrag van 5.700 gulden. Hij haalde zich een schuld op de hals van 4.353 gulden en gaf ten naaste bij 7.845 gulden uit; daarvan verwierf hij 7.109 gulden in contant geld. Van 1700 tot 1705 beliepen de opbrengsten van soortgelijke operaties respectievelijk 8.086, 14.261 en 10.800 gulden. Er werd hem echter in dezelfde periode slechts een bedrag van 4.868 gulden aan uitstaande vorderingen gerestitueerd. 28.261 gulden, het verschil tussen bovengenoemd bedrag en het totale bedrag van zijn operaties tussen 1700 en 1705, moet dus verworven zijn uit agrarische activiteiten of inkomstenbronnen uit het gebied buiten de Ban van Herve.

Tabel I. *Overzicht van de kredietoperaties van Simon Debosse op de geld- en kapitaalmarkt in de Ban van Herve van 1681 tot 1686 en van 1700 tot 1705 (in Brabantse en Luikse florijnen).*

van 1681 tot 1686				van 1700 tot 1705			
jaar	aflos- singen	verwer- vingen uit ver- kopen	beleg- gingen	jaar	aflos- singen	verwer- vingen uit ver- kopen	beleg- gingen
1681	650	560	480	1700	183	1.938	1.300
1682	3.536	1.424	872	1701	4.557	6.990	800
1683	1.510	52		1702	3.328	3.919	1.500
1684			256	1703		538	400
1685	104	904	6.237	1704		512½	2.600
1686		1.013		1705		364	4.200

³⁰ De acten van 14 september 1695 (B.H., 96, f°261), van 25 juli 1695 (B.H., 96, f°238), van 28 juli 1695 (B.H., 96, f°227), van 9 september 1694 (B.H., 96, f°121), van 4 augustus 1694 (B.H., 96, f°90), en nog vele andere bewijzen dit voldoende. Bovendien voltrekken deze zich volstrekt buiten de eigenlijke handelsverrichtingen van Simon Debosse om en belopen ze een bedrag van 4.118 gulden.

In het hoofdstuk uitgaven treft men slechts aankopen van onroerend goed aan,³¹ benevens het op zich nemen van lasten uit religieuze overwegingen. Wat dit laatste betreft, gaat het om de toelage van twee van zijn dochters en bovendien om een uiterst edelmoedige bijdrage in de totstandkoming van het patrimonium van de pastoor van Chaineux.³²

Ondanks onze welhaast volslagen onbekendheid met de cijfers omtrent de door de onderhavige persoon gevoerde lakenhandel, kan men uit deze elementen, hoe gering in aantal dan ook, tegen de verwachting in een 'model' ontwikkelen. De houding van genoemde handelaar is die van de dorpsnotabele, ten nauwste betrokken bij de lokale gemeenschap. Hij lijkt in niets op een handeldrijvend cosmopoliet, belust op winstbejag. De term 'patriarchaal' is wellicht de beste benaming voor de indruk, die deze man ons van zijn handelen geeft. De levensloop van zijn kinderen³³ en de carrière van zijn kleinzoon Thomas,³⁴ die raadsman werd van de aartsbisschop-elect van Keulen, bevestigen dat beeld trouwens. Als onze hoofdrolspeler daadwerkelijk in het bezit van een belangrijk kapitaal is gekomen, als hij – klaarblijkelijk – dat kapitaal zoveel mogelijk winstgevend wilde beleggen, dan is zijn handelwijze in geen geval te kenschetsen als louter winstbejag. Zijn drijfveren zijn zonder twijfel nog geïnspireerd door het feodale stelsel en de daarbij behorende idealen. Het gaat hier zelfs om de meest traditionele feodale vorm: de heer en zijn onderdanen binnen een lokale gemeenschap verenigd, in een hecht samenwerkingsverband, ondanks alle twistpunten die niet alleen individuen afzonderlijk, maar zelfs hele groepen uit elkaar kunnen drijven.³⁵ In dit licht moet men de handelwijze van de onderhavige persoon beschouwen en bijgevolg mag men concluderen dat de kapitalistische mentaliteit, zoals men die gewoonlijk pleegt te omschrijven, hem volkomen vreemd moet zijn geweest.

³¹ Onder andere opgemerkt door Delatte, op-cit., p. 64.

³² De acten van 12 augustus 1701 en 23 maart 1703, waarbij o.a. Laurent Penay, weduwe Thomas Penay en Jean Guillaume Liégeois intervenieerden.

³³ Delatte, I., op-cit., p. 64. Het is met name belangrijk op te merken dat, alhoewel gevestigd te Trembleur, Henry Debosse, de enige zoon die een gezin heeft gesticht, nog verschillende malen actief is op de geldmarkt in de Ban van Herve voor bedragen die betrekkelijk belangrijk zijn.

³⁴ Delatte, I., op-cit., p. 64.

³⁵ Deze duidelijke houding van Simon Debosse, het kenmerk dat ondubbelzinnig blijkt uit ontleding van zijn handelingen en zijn keuze, draagt er toe bij een belangrijke vraag te stellen: was het dorp, onder het Ancien Régime, een maatschappij zonder klassen? Waren de twisten, die deze samenleving deden wankelen, verwant aan de klassenstrijd ofwel waren zij volledig inherent aan het bijna eensgezind aanhangen van een feodaal-patriarchaal model?

Veel minder bekend, en op totaal ander niveau, is het geval Antoine Gerardi, priester en kapelaan van de parochie van Charneux, waarover bij toeval goede documenten voorhanden zijn. Hij is geboren te Charneux op 12 juni 1680³⁶ en aldaar gestorven op 15 oktober 1740.³⁷ Hij liet ons achtereenvolgens de volgende documenten na: twee testamenten,³⁸ een inventaris van zijn liquide middelen,³⁹ een inventaris van zijn inkomsten,⁴⁰ een derde inventaris van zijn roerende goederen,⁴¹ een eerste globale verdeling,⁴² een nieuwe inventaris van zijn renten en van zijn roerende goederen,⁴³ een nieuwe verdeling⁴⁴ en tenslotte een onderverdeling van zijn renten.⁴⁵ Al deze gegevens, die betrekking hebben op zijn materiële welvaart aan het einde van zijn leven, kunnen zowel gerelateerd worden aan de financiële positie van zijn vader,⁴⁶ als aan gegevens uit de schepenboeken van de Ban van Herve. Deze laatste boden ons de mogelijkheid om het spoor terug te volgen en conclusies te trekken uit ongeveer 115 aktes, die op een of andere wijze betrekking hebben op de geldmarkt.

Allereerst werd ons onmiddellijk duidelijk, dat Gerardi's vader weliswaar een tijdgenoot was van Simon Debosse, maar zijn zaken op fundamenteel andere wijze beheerde. Noël Gerardi bezat immers slechts een huis en een brouwerij met een weide ter grootte van een bunder. De inkomsten daaruit werden geschat op 40 daalders. Hij bezat voorts 22 kleine roeden groentetuin, die alles bijeen het inkomen verhogen met 2,2 daalders. De over deze bescheiden bezittingen te betalen hypotheekrente bedroeg, in drie posten verdeeld, in totaal 54 daalders, kortom een som die het theoretisch geschatte inkomen ver te boven gaat. Daartegenover staat een rente, te ontvangen over 53 posten, tot een totaalbedrag van 432,75 daalders.⁴⁷ Het totaal beschikbaar netto-inkomen beliep derhalve 420,75 daalders, ofwel ten naaste bij 683,7 gulden. Nog geen zestig jaar nadien, aan de vooravond van zijn over-

³⁶ A.E.L., Tabellen van de gemeenteregisters van Charneux, Geboorten.

³⁷ Ibid., Overlijdens.

³⁸ A.E.L., Notariaat, Halleux, M., 14 januari en 30 januari 1740.

³⁹ Ibid., 17 oktober 1740.

⁴⁰ Ibid., 18 oktober 1740.

⁴¹ Ibid., 19 oktober 1740.

⁴² Ibid., Guillot, H. G. J., 22 oktober 1740.

⁴³ Ibid., 4 juni 1742.

⁴⁴ Ibid., 1 april 1742.

⁴⁵ Ibid., 6 april 1742.

⁴⁶ A.E.L., Cours de Justice, Ban de Herve, 420.

⁴⁷ Ibid.

lijden, bezat zijn zoon aan inkomsten, alleen al uit renteopbrengst, meer dan 1.600 gulden,⁴⁸ verdeeld over 75 posten, d.w.z. acht maal het minimumbedrag dat vereist was in het bisdom Luik om priester te kunnen worden. Overigens moeten de executeurs-testamentaires van de kapeiaan van Charneux van de ene verbazing in de andere zijn gevallen bij het opstellen van de boedelbeschrijving van bezittingen in het huis van de overledene. Niet alleen het aantal, maar ook de kwaliteit van het roerend bezit van de overledene was meer dan in het oog lopend. De waarde alleen al van deze goederen, die openbaar werden verkocht enige dagen nadat de inventaris was opgesteld, werd geschat op 407 gulden en 12 stuivers, ongetwijfeld nadat de erfgenamen onderling eerst de stukken, die hen het meest bevielen, hadden verdeeld.⁴⁹ Dat is echter niet het belangrijkste. Van veel groter importantie was een collectie doosjes, beurzen en zakjes, die men aantrof op verschillende plaatsen in het huis. Deze bevatten ongeveer 5.620 gulden en 12 stuivers in baar geld en daaronder waren de gouden en zilveren munten uiteraard het voornaamste.⁵⁰ Het eerste doosje bevatte een Louis d'Or en zilvergeld, tezamen 816 gulden en 16¼ stuivers. Een volgend doosje bevatte – in gouden en in zilveren munten – 407 gulden en 3¾ stuivers, terwijl een derde doosje, gespecificeerd naar muntsoort, 44½ gouden soeverijnen bevatte, benevens 11 Spaanse pistolen, 5 guinies, 8 Louis d'Or, 2 dubbele gouden dukaten, 1 Malteser kruis, 1 'vertugadin', in totaal een waarde vertegenwoordigend van 1.658 gulden. Een beurs bevatte nog eens 37 Franse schilden en 11½ schellingen, in totaal 160 gulden en 8¾ stuivers en een tweede beurs bevatte 340 schilden met Spaans kruis, met een totale waarde van 1.360 gulden, en zo verder.

De transacties van Gerardi op de geldmarkt zijn eveneens zeer opvallend (tabel II). Binnen dertig jaar, van 1710 tot 1740, leende Antoine Gerardi ongeveer 22.796 gulden uit, kocht hij vorderingen voor een totaalbedrag van 3.143,5 gulden en loste hij schulden op zijn onroerende goederen af tot een bedrag van 2.780 gulden. Zijn investeringen beliepen dus het aanzienlijke bedrag van 28.719 gulden, terwijl in dezelfde periode zijn schuldeisers hem slechts een bedrag van 6.322 gulden aan aflossingen op schulden terugbetaalden. Hij haastte zich overigens om dat bedrag opnieuw te investeren.

Het totale bedrag aan investeringen – ook al benadert dit nauwelijks het investeringsbedrag van Simon Debosse – is er niet minder aan-

⁴⁸ A.E.L., Notariaat, Halleux, M., 18 oktober 1740.

⁴⁹ Ibid., 19 oktober 1740.

⁵⁰ Ibid., 17 oktober 1740.

Tabel II. *Transacties op de geldmarkt in de Ban van Herve van Antoine Gerardi en Denis Moreau (aantallen en omvang per jaar).*

Antoine Gerardi					
jaar	aflossing	stichting	aankoop	herbelegging	verkoop
1700					
1701					
1702					
1703					
1704					
1705					
1706					
1707					
1708					
1709	1 (146)				
1710	3 (1.680)			1 (500)	
1711	1 (147)	1 (800)			
1712					
1713		1 (200)			
1714				1 (400)	
1715	1 (537)	2 (400)		2 (1.000)	
1716		2 (600)			
1717		2 (600)		1 (156)	1 (300)
1718		2 (800)		1 (300)	
1719		1 (200)		1 (45)	
1720		1 (400)			
1721					
1722		3 (1.000)		1 (91)	
1723		1 (400)			
1724		1 (500)			
1725					
1726		2 (700)			
1727		3 (800)			
1728		3 (1.000)		1 (563)	
1729		3 (1.200)			
1730		4 (1.100)			
1731		4 (900)		1 (800)	
1732		3 (956)		1 (400)	
1733		8 (2.160)			
1734		10 (3.100)		1 (1.200)	
1735				1 (112 $\frac{3}{4}$)	
1736		3 (800)			
1737		2 (400)		1 (400)	
1738		8 (2.000)			
1739		5 (1.140)		1 (400)	
1740		3 (600)			1 (200)
1741					
1742					
1743					
1744					
1745					
1746					
1747					
1748					
totaal	2.780	22.796		6.367,75	500

Denis Moreau

aflossing	stichting	aankoop	herbelegging	verkoop
1 (468)		1 (369)	1 (1.456)	
1 (734)		1 (104)		
		1 (390)		
2 (663)	1 (520)	2 (507)	1 (208)	2 (2.028)
		1 (624)	1 (520)	
	2 (572)	3 (221)	2 (728)	
		2 (1.110½)	2 (969)	1 (312)
1 (156)		2 (65)	1 (104)	
1 (208)		2 (416)	1 (286)	
3 (1.456)		1 (260)		
1 (156)		3 (546)	4 (1.456)	
1 (104)		3 (706)		
1 (520)	1 (600)	6 (533)		1 (138)
1 (104)		5 (988)	1 (104)	
2 (364)		5 (749)		1 (260)
		1 (260)	3 (650)	
1 (104)	1 (260)	2 (874)		
2 (188)	2 (600)	2 (1.784)		
	2 (478)	2 (500)	1 (325)	
1 (260)		5 (1.273½)	2 (704)	1 (266)
	3 (536)	6 (975)		
1 (910)			1 (143)	
		4 (745½)	2 (182)	
	4 (1.150)	2 (435)	1 (522½)	1 (91)
		5 (2.562½)	2 (338)	1 (598)
		10 (2.884)	1 (78)	1 (200)
		2 (297½)	1 (208)	1 (520)
1 (100)			2 (464)	1 (239)
	2 (960)		4 (628)	2 (676)
	1 (156)	2 (260)	2 (274)	
	1 (160)	6 (1.404¾)		
	4 (903)	5 (1.417)	1 (546)	
	1 (1.000)	2 (473½)		
	1 (100)	2 (596)	1 (78)	
2 (1.076)	2 (225)	4 (759)	2 (591¼)	
		1 (338)	2 (188½)	
	5 (1.205)			
	6 (1.476)	2 (169)		1 (2.074)
2 (817¼)	1 (173¼)		3 (702)	1 (1.155)
				1 (244)
	3 (620)	1 (100)		2 (344)
	1 (800)	1 (153)	1 (182)	1 (1.640)
4 (1.516)	1 (520)	2 (304)	2 (1.260)	
	1 (156)	1 (377)	2 (364)	
			2 (580)	
9.904,25	13.364,25	28.016,75	14.939,75	10.785

zienlijk om. Antoine Gerardi onderscheidt zich niet echt van anderen in de manier waarop hij prioriteit geeft aan de verschillende financiële operaties. Evenals Simon Debosse probeerde hij in eerste instantie zoveel mogelijk zijn onroerende goederen schuldvrij te maken en pas daarna investeerde hij door hetgeen uit zijn inkomsten overbleef uit te lenen. In aantal en omvang zijn zijn operaties echter niet te vergelijken met die van de koopman uit Chaineux. Ten aanzien van de omvang valt allereerst het volgende op te merken: de kapelaan van Charneux beperkt zich tot leningen, die weliswaar niet als onbetekenend mogen worden afgedaan, maar doorgaans slechts van beperkte omvang zijn. Het gemiddelde is precies 292 gulden per acte en – ook al treft men soms een kapitaal van 800 gulden aan dat in een rente wordt gestoken – over het geheel genomen fluctueren de bedragen tussen 250 en 400 gulden.

Ten tweede mag men ten aanzien van de frequentie van zijn operaties het volgende concluderen: pas vijftien jaar na het eerste optreden op de geldmarkt middels een kredietverlening, bereiken zijn activiteiten een jaarlijks gemiddelde van drie operaties. Dit gemiddelde wordt nadien gewoonlijk en soms zeer aanzienlijk overschreden. Men heeft hier bepaald niet te doen met een geldhandelaar bij uitstek, maar veeleer met een rentenier in de eigenlijke zin van dat woord. Er zijn echter twee factoren van overeenkomst tussen de onderhavige personen: zowel voor Debosse als voor de kapelaan van Charneux geldt, dat zij voor hun leningen overwegend harde valuta aanwenden. Bovendien bestond het grootste deel van de erfenis van laatstgenoemde uit roerende goederen, ook al werd een lening ten tijde van het Ancien Régime beschouwd als een onroerend goed.⁵¹

Mag Debosse – van de onderhavige drie casus – de bekendste zijn en Gerardi de best gedocumenteerde, Denis Moreau is ongetwijfeld de minst bekende casus van dit drietal. Hij is waarschijnlijk geboren tussen 1660 en 1670⁵² en woonde eveneens in Charneux. Zijn eerste optreden in de geschiedenis vond plaats op 12 september 1686,⁵³ toen zijn moeder, de weduwe Servais Mathy Moreau, voor hem de toegang tot het

⁵¹ A.E.L., Notariaat, Halleux, M. De ongeveer 40.000 gulden waaruit deze bestond, zijn onder te verdelen in 40% voor de onroerende goederen en 60% voor de actieve schuldvorderingen.

⁵² Waarschijnlijk geboren te Charneux. Zijn geboortacte werd nochtans niet teruggevonden in de registers van de pastorie en werd ook niet ingeschreven in de geboortetabellen, opgesteld in de 19e eeuw.

⁵³ A.E.L., Cours de Justice, Ban de Herve, 91, f°211.

priesterambt opende door middel van een schenking van 118 daalders rente, ten laste van de goederen die haar kinderen bezaten te Bebronne, een gehucht in de gemeente Charneux, maar waarvan haar het vruchtgebruik toebehoorde. Bij haar dood in 1748 viel Denis Moreau een gedeelte van haar bezittingen ten deel,⁵⁴ evenals ongeveer 266 actes betreffende operaties op de geldmarkt, die ons zijn overgeleverd dank zij de schepenboeken van de Ban van Herve. Zij maken het mogelijk ten dele de warwinkel van zijn financiële transacties te ontrafelen.

Onmiddellijk ontdekt men enige merkwaardigheden ten opzichte van de andere twee bestudeerde casus. Allereerst valt op dat het in dit geval gaat om weinig aanzienlijke bedragen per transactie: een duidelijke overeenkomst met Antoine Gerardi. Vervolgens is er een opmerkelijke frequentie in de stortingen in baar geld, die de basis vormen van de onderscheidene transacties. Tenslotte valt op dat met name roerende goederen het grootste deel van de erfenis uitmaken. De globale geschatte waarde van de hele erfenis — waarin alle categorieën zijn begrepen — bedraagt ongeveer 35.000 gulden. Meer dan twee/derde daarvan bestaat uit verschillende soorten actieve schuldvorderingen. Daarentegen benadrukken andere aspecten van zijn economische activiteit weer de originaliteit van deze casus. Als voornaamste onderdeel zou ik het gedeelte willen aanmerken, dat bestemd was om de renten af te kopen, die waren ontstaan als gevolg van het belasten van goederen. Deze activiteit kan men immers niet alleen constateren aan het begin van zijn carrière, maar hij zet die ook nog nadien voort — weliswaar met een wisselende frequentie — praktisch tot aan zijn dood, hetgeen niet het geval was bij Debosse en al evenmin bij Gerardi. Bijgevolg moet men deze casus waarschijnlijk een min of meer afwijkend belang toekennen. Het is niet gezegd dat hij minder begunstigd zou zijn door de fortuin dan de andere twee, maar zijn situatie was misschien minder comfortabel dan die van zijn lotgenoot en confrère, de kapelaan van Charneux. Overigens geven andere voorkeuren in zijn optreden op de geldmarkt een indicatie in dezelfde richting. Dit keer gaat het veelal niet om het verstrekken van nieuwe leningen, maar — zonder enige twijfel — om de aankoop van reeds bestaande vorderingen. Er is een eenvoudige doch overtuigende reden voor deze herhaaldelijk terugkerende operaties: de behoefte van de kredietverstreckende rentenier om snel te beschikken over liquide middelen dwingt deze zijn titels te verkopen onder de nominale waarde en biedt bijgevolg een uitstekende moge-

⁵⁴ A.E.L., Notariaat, Guillot, H. G. J., 4 januari 1748.

lijkheid goede zaken te doen met degenen die oog hebben voor dit soort kansen. Wat betreft de omvang van de transacties mag men het geval Moreau vergelijken met – misschien komt hij soms zelfs lager uit – dat van Antoine Gerardi, terwijl de gemiddelde jaarlijkse frequentie van zijn financiële operaties veel hoger ligt. Dat wil niet zeggen dat dit geval bijgevolg exact het geval Debosse evenaart, maar het toont aan dat Moreau zonder twijfel nog aan bijkomende moeilijkheden het hoofd heeft moeten bieden.

Hoeveel overeenkomsten en verschillen er ook mogen zijn, deze drie inwoners van Herve uit de 17e en 18e eeuw – een gezinshoofd en twee priesters – hebben, elk op eigen wijze, gemeenschappelijke kenmerken, en hoewel uiteraard de kans bestaat dat dit teveel een anecdotisch, zo niet familie-hagiografisch verhaal zou kunnen worden, kan men nauwelijks anders dan deze drie casus toch binnen het geheel van de kredietverlening plaatsen. Immers, hoezeer zij zich ook in een uitzonderingspositie bevinden, hoezeer de fortuin hen lijkt te begunstigen, zij het dan ook in diverse gradaties, hun geschiedenis spreekt eigenlijk slechts voor deze drie afzonderlijk. Nagenoeg 80% van de gezinshoofden in de Ban van Herve ontvangt aan het einde van de 17e eeuw renten,⁵⁵ maar slechts bij weinigen gaat het om dermate hoge bedragen als bij onze drie ‘kapitalisten’ (tabel III).

Men kan de drie hoofdpersonen slechts ‘kapitalisten’ noemen, voor zover men met deze term wil aanduiden: het bezit van kapitaal – de één weliswaar meer dan de ander – in de betekenis van ‘baar’ geld van een waarde vaste kwaliteit. Men kan derhalve een nuance aanbrenge in de algemeen verbreide theorie, dat geld slechts sporadisch voorkwam op het platteland ten tijde van het Ancien Régime. Wellicht mag men deze theorie voortaan als achterhaald beschouwen. De regionale economische omstandigheden zijn ongetwijfeld verantwoordelijk voor deze ongebruikelijke situatie. De rol van een uitsluitend op het bezit van weilanden gebaseerde agrarische samenleving – gericht op een verder weg gelegen regionale afzetmarkt – gepaard aan een plattelandsindustrie (met name textielnijverheid), die produceerde voor de grote internationale handel, is zonder enige twijfel van belang geweest voor het ontstaan van bovengenoemde uitzonderlijke situatie. Trouwens, naar aanleiding hiervan kan men zich afvragen of deze situatie ook in een andere periode en op andere plaatsen voorkwam. Brengen soortgelijke

⁵⁵ Ruwet, J. en Servais, P., op-cit., pp. 109-111.

Tabel III. *Globale en gemiddelde waarden van rente-inkomsten van eigenaars van onroerende goederen in de Ban van Herve in 1682 (gerekend in florijnen van Brabant en Luik).*

klassen per oppervlakte	Battice			Chaineux			Thimister		
	aantal eigenaars	ontvangen renten	gemiddelde rente	aantal eigenaars	ontvangen renten	gemiddelde rente	aantal eigenaars	ontvangen renten	gemiddelde rente
0 tot 200 kl.r.	90	160¾	1,78	110	1.556¾	14,15	83	1.371	16,51
200 kl.r. tot 1 bunder	63	2.259¾	35,86	35	1.093	31,22	53	2.048	38,64
1 tot 2 bunder	83	6.088	73,34	54	4.219	78,12	56	3.864	69,00
2 tot 3 bunder	58	5.393¾	92,98	36	3.875¾	107,64	28	3.564	127,28
3 tot 4 bunder	47	8.843¾	188,15	41	8.143¾	198,61	44	6.917	157,20
4 tot 5 bunder	24	4.574¾	190,60	34	8.063¾	237,15	28	6.756	241,28
5 tot 10 bunder	65	17.817¾	274,11	83	26.000¾	313,25	74	22.188	299,83
10 bunder en meer	20	5.671½	283,57	15	7.219	481,26	22	8.167	371,22

gemeenschappen elders of in een andere tijd dezelfde effecten teweeg? Deze kwestie is met name van belang in het kader van de discussies omtrent het begrip 'proto-industrialisatie'.⁵⁶

Als men deze lieden echter als 'kapitalisten' wil betitelen, dan moet men dat in de engste betekenis van deze term opvatten. Immers, behalve het bezit van zeer aanzienlijke sommen gelds, kan men hen in geen dele de traditionele eigenschappen van kapitalisten toedichten, zoals daar zijn: de zin voor risico, handelsgeest, de zin voor het onderkennen van potentiële nieuwe winstgevende bronnen, de essentiële kenmerken van de kapitalistische mentaliteit, zoals die zich in het begin van de 18e eeuw aan ons manifesteerde en in de loop van de 19e eeuw definitief haar beslag zou krijgen. Het kenmerkende in de familiegeschiedenis van Simon Debosse – wij hebben dat reeds eerder gereleveerd – is met name het 'patriarchale' en de 'gemeenschapszin'; een levenswijze die veeleer is aan te merken als heerlijk of feodaal dan als burgerlijk-kapitalistisch. Het geld dat zijn handelstransacties opbrachten, werd niet opnieuw in andere zaken geïnvesteerd, maar werd aangewend in het eigen dorp, als het ware 'belegd' in grond.

Het 'kasteel Debosse' won dientengevolge aan belang in deze gemeenschap. Deze kenmerkende mentaliteit komt – in verschillende gradaties – ook voor zowel bij Antoine Gerardi als bij Denis Moreau en alle eigenaren en boeren op het plateau van Herve. Elk voor zich is 'heer en meester' en leeft van de opbrengsten van zijn eigen bezit. Voor een ieder is het een erezaak niet alleen een veilig eigen dak boven het hoofd te verwerven, maar dit ook zo goed mogelijk te conserveren, benevens een stukje bij beetje vergaarde lap grond, waarvan men kan leven. Een ieder probeert dat te bereiken of koestert althans de hoop dat ooit te bereiken!

⁵⁶ Cfr. Kriedte, P., Medick, H. en Schlumbohm, J., *Industrialisierung vor der Industrialisierung*, Göttingen 1978.